

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені А. С. МАКАРЕНКА

КЛОЧКО ОКСАНА МИКОЛАЇВНА

УДК 373.5-055.2(477-18)"185/195"(043.3)

**РОЗВИТОК ЖІНОЧОЇ ГІМНАЗІЙНОЇ ОСВІТИ
ПІВНІЧНОГО СХОДУ УКРАЇНИ
В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

13.00.01. – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

СУМИ – 2018

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Сумському державному педагогічному університеті імені А. С. Макаренка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філософських наук, доцент
Луценко Олена Анатоліївна,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка,
доцент кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Сейко Наталія Андріївна,
Житомирський державний університет імені Івана Франка,
проректор з наукової та міжнародної роботи;

кандидат педагогічних наук, доцент
Біліченко Павло Геннадійович,
Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка,
доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти.

Захист відбудеться 22 листопада 2018 року о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 55.053.01 у Сумському державному педагогічному університеті імені А. С. Макаренка за адресою: 40002, м. Суми, вул. Роменська, 87, ауд. 214.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (40002, м. Суми, вул. Роменська, 87).

Автореферат розіслано 22 жовтня 2018 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. Г. Козлова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність і доцільність дослідження зумовлена пошуком оптимальних шляхів реформування освітньої галузі сучасної України на засадах творчого поєднання здобутків історичного досвіду розбудови вітчизняного шкільництва та сучасних європейських і світових тенденцій його розвитку.

Спрямованість змін у системі освіти України на гармонізацію вітчизняного досвіду та європейських перспектив відображають такі законодавчі акти та нормативні документи: Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») (1992 р.), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013 р.), Концепція «Нова українська школа» (2016 р.) та ін. Особливого значення в умовах сьогодення набуває впровадження у практику сучасної освіти політики гендерної рівності як умови входження України до європейського освітнього простору, про що свідчать Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків» (2005 р.) та Стратегія впровадження гендерної рівності у сфері освіти «Освіта: гендерний вимір – 2021» (2017 р.).

Доцільність вивчення проблеми розвитку жіночої гімназійної освіти в другій половині XIX – на початку XX століття на Північному Сході України підтверджується необхідністю розв'язання *суперечностей* між: активізацією децентралізаційних процесів у освітній політиці сучасної України та недостатнім рівнем обізнаності зі здобутками регіонального історико-педагогічного досвіду; впровадженням гендерної теорії у дослідження соціогуманітарної наукової сфери та обмеженим її використанням в історико-педагогічній науці; активним пошуком інноваційних підходів до розвитку національної системи освіти у контексті запровадження концепції Нової української школи та недостатньою обізнаністю з історичними витоками вітчизняної освітньої інноватики, зокрема у сфері жіночої гімназійної освіти.

Важливі аспекти проблеми, що стала предметом розгляду, викладено у працях дослідників XIX століття Д. Багалія, М. Зінченка, О. Лихачової, Д. Міллера, В. Овчина, К. Щепкіної та ін. У радянську добу розвиток жіночої освіти другої половини XIX – початку XX століття перебував у полі зору таких науковців, як І. Богданов, Ш. Ганелін, Е. Дніпров, М. Константинов, В. Лапчинська, Є. Мединський, І. Малинко, І. Прокопенко та ін. Серед сучасних історико-педагогічних досліджень значний інтерес становлять праці В. Вірченко, В. Добровольської, Л. Єршової, Л. Клеваки, Ю. Королевської, І. Мартинової, Г. Маслій, М. Рижкової, Т. Шушари та ін., у яких жіноча гімназійна освіта другої половини XIX – початку XX століття в Україні аналізується з урахуванням регіональної специфіки.

Дослідження розвитку жіночої освіти в Україні, зокрема гімназійної, здійснено в роботах О. Аніщенко, М. Богачевської-Хом'як, О. Петренко, Л. Смоляр та ін. Важливими для аналізу проблеми є наукові розвідки вітчизняних учених, об'єктом вивчення яких є жіноча гімназійна освіта (О. Бабіна, Ю. Лопатенко, О. Самойленко, С. Фатальчук та ін.), жіноча гімназійна освіта

Північного Сходу України (Г. Вороб'йова, Д. Кудінов, І. Лисенко, В. Луценко, М. Рисіна, А. Сбруєва та ін.), добротність у галузі жіночої гімназійної освіти у досліджуваному регіоні (П. Біліченко, С. Жукова, Л. Корж-Усенко, Н. Сейко та ін.), введення циклу українознавчих предметів у окремих гімназіях регіону (А. Боровик, Т. Манківська, І. Передерій та ін.).

Аналіз джерельної бази дослідження дозволяє констатувати, що попри наявні наукові розвідки з проблеми жіночої освіти, на сьогодні недостатньо вивченим залишається питання розвитку жіночої гімназійної освіти в другій половині XIX – на початку XX століття на Північному Сході України. Зокрема, досі не здійснено комплексний історико-педагогічний аналіз проблеми з позиції історичного, регіонального, персонологічного та гендерного підходів. Отже, наведені вище міркування зумовили вибір теми дослідження **«Розвиток жіночої гімназійної освіти Північного Сходу України в другій половині XIX – на початку XX століття»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації є складовою частиною комплексного дослідження кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка «Інноваційні підходи до управління якістю освіти» (реєстраційний номер 0113U004660) і колективної науково-дослідницької теми Науково-дослідного центру гендерної освіти Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка «Теоретико-методологічні та методичні основи впровадження гендерного підходу в навчально-виховний процес вищих навчальних закладів» (реєстраційний номер 0114U005223).

Тему дисертації затверджено вченою радою Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (протокол № 5 від 22 грудня 2014 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 3 від 28 квітня 2015 р.).

Мета дослідження – з'ясувати особливості розвитку жіночої гімназійної освіти Північного Сходу України в другій половині XIX – на початку XX століття як історико-педагогічного феномену.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Виявити стан наукового розроблення проблеми дослідження.
2. Обґрунтувати доцільність застосування історичного, регіонального, персонологічного та гендерного підходів до дослідження проблеми розвитку жіночої гімназійної освіти Північного Сходу України.
3. Визначити чинники та виокремити етапи розвитку жіночої гімназійної освіти у досліджуваній період як історико-педагогічного феномену.
4. Схарактеризувати змістові засади навчально-виховного процесу в жіночих гімназіях Північного Сходу України другої половини XIX – початку XX століття.
5. Окреслити організаційно-методичні засади діяльності жіночих гімназій Північного Сходу України у досліджуваній період.

Об'єкт дослідження – жіноча гімназійна освіта другої половини XIX – початку XX століття.

Предмет дослідження – розвиток жіночої гімназійної освіти Північного Сходу України в другій половині XIX – на початку XX століття як історико-педагогічного феномену.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період із середини XIX століття до 1920 року. *Нижня межа* –1855 р. – обумовлена прийняттям єдиного Статуту жіночих навчальних закладів Відомства установ імператриці Марії – першого документу у сфері жіночої освіти, прийнятого на державному рівні (30 серпня 1858 р.). Вибір *верхньої межі* (1920 р.) визначається початком реорганізації гімназій, у тому числі жіночих, у 7-річні єдині трудові школи відповідно до Постанови Народного Комісаріату Освіти УСРР «Про проведення в життя 7-річної єдиної трудової школи» (15 червня 1920 р.).

Територіальні межі дослідження охоплюють частину українських земель, які згідно з адміністративним поділом 1835 року, входили до складу Курської, Полтавської, Харківської та Чернігівської губерній Російської імперії, а на сьогоднішній день є територією Сумської, Харківської та Чернігівської областей України.

Теоретичною основою дослідження є: концептуальні положення теорії та методології сучасної вітчизняної історико-педагогічної науки (О. Антонова, Л. Березівська, В. Бугрій, Л. Ваховський, Л. Вовк, Б. Год, Н. Гупан, Н. Дічек, С. Золотухіна, В. Кравець, В. Курило, О. Михайличенко, Г. Ніколаї, А. Сбруєва, О. Сухомлинська, А. Ткаченко та ін.); дослідження з історії жіночої освіти в Російській імперії (Д. Багалій, А. Воронцов, М. Зінченко, О. Лихачова, Д. Міллер, В. Овцин, С. Рождественський, В. Стоюнін та ін.); дослідження з історії розвитку жіночої гімназійної освіти в Україні (О. Аніщенко, О. Бабіна, Л. Клевака, І. Лисенко, Ю. Лопатенко, І. Мартинова, М. Рижкова, О. Самойленко, Л. Смоляр, Т. Сухенко, Т. Тронько та ін.); методологічні основи сучасних гендерних досліджень (Т. Голованова, О. Гончаренко, Т. Дороніна, О. Кікінежді, О. Луценко, Т. Мельник, О. Петренко, Г. Приходько, Л. Штильова та ін.).

Методологічні підходи та методи дослідження. Ключовими методологічними підходами, використаними для розв'язання цілісної сукупності поставлених у дослідженні завдань є: історичний, регіональний, персонологічний та гендерний. Означені методологічні підходи реалізовані шляхом застосування комплексу загальнонаукових і конкретно-наукових методів: *загальнонаукові* – теоретичний аналіз та синтез, порівняння, узагальнення, класифікація, систематизація (опрацювання законодавчих документів, архівних джерел, періодичних видань, поглядів сучасних науковців та дослідників XIX століття, здійснення класифікацій джерел та характеристика історіографії проблеми); *конкретно-наукові* – хронологічний та історико-ретроспективний методи (виокремлення етапів розвитку жіночої гімназійної освіти Північного Сходу України у досліджуваній період); системно-структурний та структурно-функціональний (розкриття мети, змісту, організаційно-методичних засад навчально-виховного процесу жіночих гімназій регіону на різних етапах розвитку); персоналістично-біографічний метод (дослідження внеску окремих персоналій у розвиток освіти регіону),

метод гендерного аналізу (виявлення механізмів прихованого і відкритого відтворення гендерної асиметрії в галузі жіночої гімназійної освіти).

Основу джерельної бази дослідження становлять:

– матеріали архівних фондів: Центрального державного історичного архіву в м. Київ (ЦДІАУК) – «Управління Київським учбовим округом» (ф. 707); Державного архіву Сумської області (ДАСО) – «Лебединська повітова земська управа» (ф. 251), «Сумська перша жіноча гімназія» (ф. 347), «Сумська друга жіноча гімназія» (ф. 348), «Білопільська жіноча гімназія» (ф. 498), «Лебединська жіноча прогімназія» (ф. 500), «Охтирська жіноча гімназія» (ф. 771), «Конотопська жіноча гімназія» (ф. 819), «Роменська жіноча гімназія» (ф. 1004); Державного архіву Харківської області (ДАХО) – «Харківська друга жіноча гімназія» (ф. 475), «Циркуляри і розпорядження попечителя Харківського учбового округу» (ф. 639, 660), «Харківська приватна жіноча гімназія А. Жолніренко» (ф. 645), «Харківська гімназія для дівчат і хлопчиків К. Неверової» (ф. 646), «Харківська приватна жіноча гімназія В. Нікуліної» (ф. 647), «Харківська приватна жіноча гімназія Л. Черняковської» (ф. 648), «Краснокутська жіноча гімназія» (ф. 653), «Валківська жіноча гімназія» (ф. 654), «Зміївська жіноча гімназія» (ф. 661), «Харківська жіноча гімназія другої групи викладачів» (ф. 741), «Богодухівська жіноча гімназія» (ф. 743), «Ізюмська жіноча гімназія» (ф. 765), «Харківська приватна жіноча гімназія К. Дращовської» (ф. 920); Державного архіву Чернігівської області (ДАЧО) – «Чернігівська жіноча гімназія Н. Заостровської» (ф. 779), «Сосницька жіноча гімназія» (ф. 995), «Борзненська приватна жіноча гімназія М. Тимченко» (ф. 1335), «Ніжинська приватна жіноча гімназія П. Кушакевич» (ф. 1234), «Ніжинська приватна жіноча гімназія А. Крестинської» (ф. 1235), «Ніжинська третя жіноча гімназія» (ф. 1396), «Ічнянська приватна жіноча гімназія М. Жуковської» (ф. 1409); особистого архіву Г. Чернишової (документи про освіту, фотографії, спомини викладача Сумської жіночої гімназії Павла Ляхова);

– опубліковані джерела нормативно-правового характеру з питань розвитку жіночої гімназійної освіти Північного Сходу України в другій половині XIX – на початку XX століття (положення, циркулярні розпорядження, документи щодо методичного забезпечення організації навчально-виховного процесу в жіночих гімназіях; зведені статистичні звіти та ін.);

– періодичні видання: «Женское образование» (1881, 1883), «Земське діло» (1918), «Земские известия» (1918), «Луч» (1918), «Русская школа» (1890, 1893, 1914), «Сумской вестник» (1913), «Сумской голос» (1905), «Черниговская земская неделя» (1913, 1915, 1917);

– наукові джерела з досліджуваної проблеми (автореферати, дисертаційні роботи, монографії, статті, матеріали конференцій);

– твори мемуарної, художньої літератури (спогади, щоденники Христини Алчевської, Софії Русової, оповіді з гімназійного життя письменниці Лідії Чарської).

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає в тому, що *вперше* з позицій історичного, регіонального, персонологічного та гендерного, підходів цілісно з'ясовано особливості розвитку жіночої гімназійної освіти Північного Сходу України в другій половині XIX – на

початку ХХ століття як історико-педагогічного феномену, а саме: виявлено стан наукового розроблення проблеми і виокремлено періоди її вивчення у вітчизняній історіографії (перший період – дорадянський (із середини ХІХ ст. до 1922 р.); другий період – радянський (з 1922 р. до 1991 р.); третій період – сучасний (з 1991 р. до сьогодні)); визначено чинники загальнодержавного та регіонального рівнів, виокремлено етапи розвитку жіночої гімназійної освіти Північного Сходу України у досліджуваний період (І етап – протогімназійний (1855–1869 рр.), ІІ етап – реорганізації та педагогізації навчально-виховного процесу (1870–1883 рр.), ІІІ етап – контрреформаторський (1884–1904 рр.), ІV етап – демократизації та диверсифікації жіночої гімназійної освіти (1905–1920 рр.)); схарактеризовано змістові засади навчально-виховного процесу в жіночих гімназіях Північного Сходу України, виділено його складові (теоретичну та практичну; світську та релігійну; гуманітарну та природничо-математичну); окреслено організаційно-методичні засади навчально-виховного процесу в жіночих гімназіях регіону (методичні особливості викладання предметів та укладання навчальних програм, підручників тощо; форми та методи позакласної роботи; засоби контролю якості знань; вивчення циклу українознавчих предметів; професійно-педагогічна підготовка учениць тощо).

Подальшого розвитку набули теорія та методика гендерних досліджень у контексті вивчення історико-педагогічних процесів.

До наукового обігу введено раніше не опубліковані архівні документи й маловідомі джерела, пов'язані з дослідженням проблеми розвитку жіночої гімназійної освіти Північного Сходу України в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття (74 архівні справи, що стосуються особливостей функціонування навчальних закладів Північного Сходу України у визначених хронологічних межах).

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що напрацьований матеріал включено до змісту методичних рекомендацій до спеціальних курсів «Гендерна педагогіка», «Особливості гендерної соціалізації дітей у виховному процесі», «Гендерна соціалізація особистості», «Історія педагогіки», що викладаються в закладах вищої педагогічної освіти та інститутах післядипломної педагогічної освіти.

Отримані у процесі наукового пошуку результати можуть бути застосовані у подальших дослідженнях з історико-педагогічної регіоналістики, гендерології, історико-педагогічної персоналістики.

Результати дослідження **впроваджено** в освітній процес Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (довідка № 726-33/03 від 15.06.2017 р.), Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка (довідка № 26 від 16.06.2017 р.), Харківської державної академії культури (довідка № 01-03-553 від 26.06.2017 р.), Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (довідка № 2136 від 25.10.2017 р.).

Апробація отриманих результатів дослідження здійснювалася на науково-практичних конференціях і семінарах різного рівня: *міжнародних* –

«Особистість у кризових та критичних ситуаціях» (Суми, 2015), «Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка» (Суми, 2015), «Развитие науки в XXI веке» (Харків, 2015), «Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний та національний виміри змін» (Суми, 2016), «Педагогіка і психологія: напрямки та тенденції розвитку в Україні та світі» (Одеса, 2016), «Соціально-економічні та гуманітарні аспекти світових інноваційних трансформацій» (Київ–Суми, 2017), «Сучасні проблеми підготовки вчителя і його професійного удосконалення» (Чернігів, 2017), «The actual questions and problems of development of social sciences» (Kielce, 2016), «Pedagogy and Psychology In an Era of Increasing Flow of Information – 2017» (Budapest, 2017), «Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка» (Суми, 2017); *всеукраїнських* – «Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади» (Суми, 2015), «Проблеми національно-патріотичного виховання: історичний та психолого-педагогічний аспекти» (Тернопіль, 2017), «Слобожанщина в 1917–1921 рр.: вимір революції» (Суми, 2017); *регіональних* – «Впровадження гендерного підходу у викладання дисциплін соціально-гуманітарного циклу у ВНЗ м. Суми та регіону» (2006–2013), «Гендерна парадигма в освітньому просторі вищого навчального закладу» (2016–2018); на засіданнях кафедри педагогіки та Навчально-наукового центру гендерної освіти Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (2014–2018).

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено у 18 одноосібних публікаціях автора, із них 5 статей у наукових фахових виданнях України, 2 – у наукових зарубіжних виданнях, 2 – у педагогічних виданнях із гендерної проблематики, 9 праць апробаційного характеру.

Структура та обсяг дослідження. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (469 найменувань) і додатків. Повний обсяг тексту дисертації – 288 сторінок, основний зміст викладено на 194 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність і ступінь наукового розроблення проблеми; сформульовано мету, об'єкт, предмет, завдання; вказано методи дослідження; визначено теоретико-методологічну і джерельну базу, хронологічні та територіальні межі, наукову новизну, практичне значення отриманих результатів; наведено відомості щодо апробації, публікацій та впровадження результатів наукового пошуку; визначено структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі «**Теоретичні засади дослідження розвитку жіночої гімназійної освіти Північного Сходу України в другій половині XIX – на початку XX століття**» виявлено стан наукового розроблення проблеми, здійснено періодизацію її вивчення у вітчизняній історіографії, сформульовано теоретичні засади застосування історичного, регіонального, персонологічного та гендерного підходів до вивчення проблеми розвитку жіночої гімназійної освіти в досліджуваній період на Північному Сході України.

Використання загальнонаукових методів синтезу, узагальнення, порівняння, класифікації та систематизації дозволило проаналізувати стан наукового розроблення проблеми дослідження і виокремити три періоди її історіографічного вивчення.

Перший період – дорадянський (із середини XIX ст. до 1922 р.) – характеризується роботами переважно описового характеру й містить роз'яснення щодо прийняття урядових документів, які регламентували функціонування жіночих гімназій та статистичні відомості (О. Лихачова, С. Рождественський, М. Стоюнін та ін.); діяльність окремих жіночих навчальних закладів у другій половині XIX – на початку XX ст. (Х. Алчевська, Д. Багалій, А. Воронцов, Д. Міллер, Н. Рожевецький, М. Сумцов, М. Сухомлинов та ін.); характеристику професійної діяльності жінок крізь призму особистісного розвитку (Х. Алчевська, С. Русова, К. Щепкіна та ін.), вивчення генези жіночої освіти з визначенням ролі жінки в суспільстві та її призначення (М. Вишнеградський, В. Водовозов, М. Зінченко, М. Добролюбов, П. Каптерев, В. Овцин, В. Сиповський, Д. Писарев, М. Пирогов, К. Ушинський та ін.).

Другий період – радянський (з 1922 р. до 1991 р.) – відзначається обмеженою кількістю праць про жіночу освіту, яка вивчалась у загальноісторичному контексті з акцентуванням уваги на ідеологічному та політичному аспектах, що свідчить про деяку необ'єктивність та заангажованість робіт (І. Богданов, В. Борисенко, Ш. Ганелін, П. Горностаєв, Е. Дніпров, М. Константинов, Є. Мединський, Ф. Паначин, І. Прокопенко та ін.). З'ясовано, що проблемам жіночої освіти було присвячено дослідження таких науковців, як В. Лапчинська, І. Малинко, В. Щербина.

Третій період – сучасний (з 1991 р. до сьогодні) – є найбільш насиченим дослідженнями проблеми жіночої освіти, зокрема гімназійної. Особливістю даного періоду став перехід від узагальненого аналізу розвитку жіночої освіти в загальноісторичному контексті до розгляду специфіки розвитку жіночої освіти на національних засадах (О. Аніщенко, М. Богачевська-Хом'як, В. Гуріна, Л. Применко, Н. Слюсаренко, Т. Сухенко та ін.) та вивчення її регіональних особливостей (В. Вірченко, Л. Єршова, Г. Маслій, Т. Шушара, Т. Яковишина та ін.). Результати історіографічного аналізу досліджуваної проблеми засвідчили тенденцію до виокремлення гімназійної освіти, в тому числі жіночої, як об'єкта наукового пошуку дослідників (О. Бабіна, Ю. Лопатенко, О. Самойленко, Н. Сейко, С. Фатальчук та ін.).

На завершення історіографічного аналізу проблеми резюмовано, що розвиток жіночої гімназійної освіти Північного Сходу України в другій половині XIX – на початку XX століття не був предметом спеціального історико-педагогічного дослідження.

З'ясовано, що окремі дані щодо функціонування навчальних закладів жіночої освіти різних типів, які працювали у містах Курської, Полтавської, Харківської та Чернігівської губерній у другій половині XIX – на початку XX ст. містяться в наукових працях дослідників Л. Клеваки, Л. Корж-Усенко, Д. Кудінова, В. Луценка, І. Мартинової, О. Перетятко, М. Рижкової,

М. Рисіної, А. Сбруєвої, Л. Смоляр, Т. Тронько та ін. Однак цілісної картини розвитку жіночої гімназійної освіти Північного Сходу України на сьогодні не створено.

Аналіз та систематизація джерельної бази досліджуваної проблеми дали змогу класифікувати її за видовими ознаками на такі групи: матеріали архівних фондів; опубліковані джерела нормативно-правового характеру; періодичні видання; наукові джерела; твори мемуарної, художньої літератури. За типологічними ознаками виокремлено: законодавчо-розпорядчі документи; статистичні документи; організаційно-методичні документи; звітні та господарчо-фінансові документи; літературно-художні документи.

Обґрунтовано необхідність застосування історичного, регіонального, персонологічного та гендерного підходів до вирішення поставлених завдань.

У контексті виокремлення етапів розвитку жіночої гімназійної освіти Північного Сходу України було застосовано історичний підхід, що дало змогу вивчити події та процеси, які впливали на її розвиток в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття у хронологічній послідовності; надати оцінку історичним фактам та подіям, які відіграли вагомую роль у розбудові жіночої гімназійної освіти Північного Сходу України.

Задля визначення особливостей розвитку досліджуваного історико-педагогічного феномену у конкретному соціально-економічному та культурно-освітньому просторі – Північному Сході України – було застосовано регіональний підхід. Доведено, що об'єднання Харківської, Чернігівської та частково Курської й Полтавської губерній у єдиний регіон мало низку причин: а) історичні та соціально-економічні (заселяли ці землі переважно козаки та селяни, основою економіки було сільське господарство і промислове виробництво); б) демографічні (майже однаковий етнічний склад населення; більшу половину населення регіону склали українці, меншу частину – росіяни, білоруси, євреї); в) географічні (губернії мали спільні кордони).

Персонологічний підхід було використано для визначення впливу окремих персоналій на розвиток жіночої гімназійної освіти як носіїв суспільно-політичних та культурно-освітніх ідей, представників громадської ініціативи, громадсько-педагогічного руху.

Показано, що гендерний підхід в історико-педагогічних дослідженнях спрямовано на аналіз впливу соціальних інститутів на освітні процеси через визначення ролі, місця, особливостей самореалізації чоловіків та жінок у змінних історичних умовах соціального буття певної епохи. Застосування гендерного підходу як методологічного інструменту дослідження дозволило розглянути патріархатний світогляд в якості чинника, що формував відмінність та специфіку чоловічої та жіночої моделей поведінки в соціумі, зокрема в освітніх процесах другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Встановлено, що жіноча гімназійна освіта в досліджуваній період відбивала наявну в суспільстві систему поглядів, згідно з якою чоловік був головною особою у творенні державного та публічного життя, носієм суспільної культури; жінка – підвладною чоловікові, сферою її самореалізації визнавалась родина.

Таким чином, у контексті окреслення теоретичних засад дослідження розвитку жіночої гімназійної освіти Північного Сходу України в другій половині XIX – на початку XX століття виявлено стан наукового розроблення проблеми та обґрунтовано доцільність застосування історичного, регіонального персонологічного та гендерного методологічних підходів до її цілісного розкриття.

У другому розділі **«Чинники та етапи розвитку жіночої гімназійної освіти Північного Сходу України в другій половині XIX – на початку XX століття»** визначено чинники розвитку досліджуваного історико-педагогічного феномену, що мали загальнодержавний та регіональний рівні впливу; виокремлено етапи його розвитку у зазначений період.

Використання сукупності заявлених у роботі методологічних підходів дозволило визначити чинники розвитку жіночої гімназійної освіти у досліджуваній період. З'ясовано, що провідними чинниками загальнодержавного рівня, що здійснювали найбільш суттєвий вплив на розвиток жіночої, зокрема гімназійної освіти у Російській імперії в цілому, були громадсько-педагогічний рух та освітня політика держави в другій половині XIX – на початку XX століття.

Застосування історичного та персонологічного підходів дозволило з'ясувати особливості впливу громадсько-педагогічного руху як чинника розвитку жіночої освіти, зокрема гімназійної. З'ясовано, що певна демократизація та лібералізація суспільного життя другої половини 50-х рр. XIX ст. призвела до піднесення громадсько-педагогічного руху, представниками якого були відомі громадські діячі, педагоги, прогресивна частина інтелігенції. Ними було введено до публічного простору поняття «жіноче питання», у контексті вирішення якого важливого значення набувало надання жінці освіти, у тому числі гімназійної. Здійснення гендерного аналізу публіцистичного доробку представників громадсько-педагогічного руху другої половини XIX – початку XX століття дозволило констатувати, що проблема розвитку жіночої освіти розглядалась з огляду на призначення жінки в суспільстві та її ролі в сім'ї, що було визначальним фактором формування змістового наповнення жіночої гімназійної освіти.

Використання гендерного підходу дозволило виділити напрями громадсько-педагогічного руху (критерієм стала проекція громадськими діячами гендерної ролі жінки на розвиток жіночої освіти). Представники *помірковано-традиційного* напрямку (Л. Толстой, С. Уваров) відводили жінці роль берегині домашнього вогнища, основне призначення якої – виконання функцій дружини та матері; жіноча освіта повинна була мати естетично-релігійну направленість, а виховання дівчат – відбуватись у дусі покірності, релігійності. У публіцистиці представників *ліберально-демократичного* напрямку (Х. Алчевська, К. Вентцель, М. Вишнеградський, П. Грабовський, П. Каптерев, М. Пирогов, К. Ушинський, В. Стоюнін) усвідомлювалась важливість виховання жінки-матері, жінки-дружини, проте автори виступали за значне розширення мети й завдань жіночої освіти, завдяки чому жінка мала б змогу стати «корисним членом» суспільства. *Прогресивно-реформаторський*

напрям (Г. Ващенко, М. Вернадська, І. Орлай, Д. Писарев) відображав критичне ставлення суспільства до жінки лише як до матері та дружини та акцентував увагу на правах жінки на рівну освіту з чоловіками.

Виокремлені у дослідженні напрями громадсько-педагогічного руху другої половини ХІХ – початку ХХ ст. свідчать про різноплановість публічної дискусії з жіночого питання та вказують на розвиток культурно-просвітницького руху, що став поштовхом до визнання на державному рівні існування проблеми невідповідності розвитку суспільства та наявної системи жіночої освіти.

З метою з'ясування особливостей впливу освітньої політики держави на розвиток жіночої гімназійної освіти було застосовано методи історико-ретроспективного та системно-структурного аналізу, завдяки чому схарактеризовано законодавчу базу та окреслено основні тенденції політики держави в галузі жіночої гімназійної освіти. Серед позитивних тенденцій означеного феномену виявлено такі: заснування жіночих гімназій як безстанових, відкритих закладів середньої освіти, надання ученицям педагогічної освіти, збагачення навчально-виховного процесу українознавчими предметами, створення законодавчої та нормативно-регулятивної бази, надання закладам жіночої освіти фінансової допомоги. Як негативні визначаємо такі тенденції освітньої політики держави у досліджуваній період: посилення адміністративно-контролюючих функцій влади у сфері освіти, уніфікація навчально-виховного процесу, відмова розглядати національне питання (до 1917 р.).

Вивчення джерельної бази та архівних матеріалів дозволяє констатувати пріоритетність впливу на розвиток жіночої гімназійної освіти Північного Сходу України таких регіональних чинників, як економічний розвиток регіону, громадська і приватна ініціатива, благодійництво і меценатство.

Аналіз архівних джерел та праць дослідників (О. Бабіної, Л. Клеваки, І. Лисенко, Ю. Лопатенко, М. Рижкової, Т. Сухенко) дозволив підтвердити зв'язок між економічним піднесенням Північного Сходу України та зростанням освітніх потреб різних соціальних станів: збільшення частки заможного населення в містах та селах Північного Сходу України сприяло розвитку жіночої гімназійної освіти, оскільки батьки бажали дати своїм донькам гідну освіту, а дану потребу могли задовольнити відкриті безстанові жіночі гімназії.

Узагальнення поглядів науковців щодо чинників розвитку жіночої гімназійної освіти (О. Аніщенко, Л. Корж-Усенко, І. Лисенко, І. Мартинової, Т. Тронько та ін.) дозволило констатувати провідну роль громадської ініціативи, під якою розуміється освітня діяльність земств (губернських та повітових), міської місцевої влади. З'ясовано, що наявність змін у соціокультурних поглядах частини суспільства відобразилась і в розумінні важливості жіночої освіти власне жінками, які засновували різноманітні жіночі об'єднання з метою культурно-просвітницької діяльності серед жінок. Застосування персоналістично-біографічного методу засвідчило, що приватна ініціатива Х. Алчевської, О. Єфименко, Н. Кропивницької, А. та Н. Линтварьових, М. Раєвської, С. Русової та ін. сприяла поширенню освіти серед жінок Північного Сходу України. Основними формами такої діяльності були: благодійні жіночі організації, метою яких стала допомога

жінкам в отриманні освіти; жіночі клуби, при яких створювалися бібліотеки, проводились літературні вечори; організація роботи недільних шкіл та товариств поширення грамоти, «просвіт», що позначилось на пошвавленні процесу створення жіночих гімназій у регіоні.

Вивчення архівних джерел дозволило підтвердити висновки науковців (Л. Корж-Усенко, Д. Кудінова, В. Луценка, О. Перетятко, Н. Сейко, Л. Смоляр, Т. Тронько та ін.) про те, що головними джерелами утримання жіночих гімназійних закладів були такі: плата батьків учнів за навчання, всебічна підтримка земств, представників місцевої влади та благодійників. Доведено, що місцеві громади брали участь у фінансуванні означених закладів, вирішували питання відкриття паралельних класів, педагогічних класів, заснування стипендій, покращення умов навчання тощо.

Систематизація та узагальнення архівних джерел, історико-педагогічних праць дослідників (П. Біліченка, О. Ільченко, С. Жукової, Д. Кудінова, Н. Сейко та ін.) дозволило підтвердити вплив інституту благодійництва і меценатства на розвиток жіночої гімназійної освіти Північного Сходу України у таких формах, як: грошові пожертви; матеріальні пожертви (нерухомість, ділянка під забудову тощо); діяльнісна (негрошова) добродчинність (безоплатне утримання пансіону); добродчинна допомога Товариств допомоги незаможним учням, які існували практично при кожній жіночій гімназії регіону. Місцевими меценатами, що опікувалися проблемами жіночої гімназійної освіти були відомі родини Алчевських, Лещинських, Терещенків, Харитоненків, які докладали значних зусиль для розвитку жіночої гімназійної освіти в регіоні.

Застосування історичного та регіонального підходів, методів хронологічного та історико-ретроспективного аналізу дозволило виокремити етапи розвитку жіночої гімназійної освіти Північного Сходу України як історико-педагогічного феномену. Критеріями для їх визначення стали зміни структури, змістових та організаційно-методичних засад жіночої освіти в контексті економічних, соціально-політичних, культурно-просвітницьких перетворень в країні загалом і в досліджуваному регіоні зокрема.

Виявлено, що на першому, протогімназійному, етапі (1855–1869 рр.) було засновано перші заклади жіночої освіти громадсько-державної форми власності – училища I-го та II-го розрядів. Другий етап – реорганізації та педагогізації навчально-виховного процесу (1870–1883 рр.) – відзначився перебудовою жіночих училищ у прогімназії та гімназії, удосконаленням організаційно-змістових засад діяльності жіночих гімназій. Визначено тенденцію до зрівняння змісту середньої жіночої освіти з чоловічою, що було пов'язано із лібералізацією та демократизацією суспільних інститутів. Особливістю жіночої гімназійної освіти стала можливість професійно-педагогічної підготовки вихованок навчальних закладів. Третій, контрреформаторський, етап (1884–1904 рр.) характеризувався спробою відновити становий характер жіночої освіти, намаганням заборонити професійно-педагогічну підготовку в гімназіях, посилити державний контроль; разом із тим у досліджуваному регіоні мережа жіночих гімназій продовжувала зростати. Четвертий етап – демократизації та диверсифікації жіночої гімназійної

освіти (1905–1920 рр.) – позначився розширенням мережі закладів жіночої освіти на Північному Сході України за рахунок приватних гімназій (А. Жолніренко, А. Жукової, Є. Журід, М. Жуковської, Н. Заостровської, Г. Крестинської, Н. Кудрявцевої, М. Попової, А. Шилової та ін.), появи змішаних закладів освіти, гімназій для дорослих, українських гімназій. Створення батьківських комітетів при гімназіях стало важливим аспектом організації діяльності жіночих гімназій у регіоні. Українізація жіночих гімназій на Північному Сході України в період з 1917 р. до 1920 р. стала відмінною рисою, що суперечила загальноімперським тенденціям розвитку жіночої гімназійної освіти. Із приходом до влади більшовиків жіночі гімназії було реорганізовано в єдині трудові школи.

Таким чином, результати наукового пошуку засвідчили, що найсуттєвішими чинниками розвитку досліджуваного історико-педагогічного феномену загальнодержавного рівня стали освітня політика держави та громадсько-педагогічний рух другої половини ХІХ – початку ХХ століття. Найбільш вагомими регіональними чинниками розвитку жіночої гімназійної освіти Північного Сходу України стали позитивні зрушення в економіці регіону, громадська і приватна ініціатива, благодійництво і меценатство. На підставі визначення змін структури, змістових та організаційно-методичних засад жіночої гімназійної освіти в країні загалом і в досліджуваному регіоні зокрема, у розділі виокремлено етапи розвитку жіночої гімназійної освіти.

У третьому розділі **«Розвиток змістових та організаційно-методичних засад жіночої гімназійної освіти Північного Сходу України у досліджуваній період»** схарактеризовано особливості розвитку змісту жіночої гімназійної освіти у досліджуваній період, окреслено організаційно-методичні засади діяльності жіночих гімназій регіону.

Застосування методів системно-структурного та структурно-функціонального аналізу архівних джерел та історико-педагогічних досліджень дозволили констатувати, що зміст жіночої гімназійної освіти досліджуваного періоду мав теоретичну та практичну; світську та релігійну; гуманітарну та природничо-математичну складові. Як позитивну тенденцію відзначаємо поглиблення вивчення мов, дисциплін природничо-математичного, історико-географічного циклів та фізичного розвитку учениць.

Визначення змістових засад навчально-виховного процесу уможливило здійснення порівняльного аналізу тижневого розподілу навчальних годин за предметами в чоловічих та жіночих гімназіях Міністерства народної освіти, що дозволило підтвердити наявність певних відмінностей навчальних програм, зумовлених гендерними стереотипами тогочасного суспільства: випускницю гімназії ретельно готували до ведення нею світського життя, спрямовували до виконання ролі домашньої господині, розвивали педагогічні (виховні) здібності, які знадобляться їй як матері. З'ясовано, що на вивчення таких предметів, як Закон Божий, російська мова, латинська, грецька мови, математика, історія відводилось більше годин у чоловічій гімназії; на вивчення фізики, географії, французької, німецької, чистописання та малювання – більше годин у жіночій гімназії. Окрім того, в жіночих гімназіях

вивчалась педагогіка та рукоділля, відсутні в чоловічих гімназіях, а в чоловічих закладах – військова гімнастика.

Аналіз наявних історіографічних джерел та архівних матеріалів із позиції гендерного підходу засвідчив тенденцію до поступового зближення навчальних програм із навчальними програмами чоловічих гімназій. Разом із тим з'ясовано, що такі навчальні предмети як гігієна, педагогіка та рукоділля, які викладались лише в жіночих гімназіях, та методичні вказівки до деяких навчальних дисциплін (історія, Закон Божий) відбивали гендерну специфіку навчального матеріалу.

Спираючись на праці науковців (О. Аніщенко, Н. Дем'яненко, Н. Ємельянової, О. Петренко, І. Плетеневої та ін.) констатовано, що поява педагогічних класів у жіночих гімназіях стала важливою умовою входження жінок у педагогічну професію. Уможливлення професійно-педагогічної діяльності жінок в означений період було одним із факторів, що впливав на зміни соціальних цінностей та норм, усталених у тогочасному суспільстві. Отримана жінками можливість здобуття педагогічної освіти супроводжувалась певними трансформаціями у масовій свідомості, стереотипах поведінки, зокрема й гендерних. Жінка поступово відходила від суто домашнього призначення (матір, дружина, господиня) та діставала можливість особистісної самореалізації через отримання педагогічної професії.

З'ясовано, що учениці восьмого додаткового (педагогічного) класу вивчали в повному обсязі, встановленому для чоловічих гімназій Міністерством народної освіти, той предмет, з якого вони бажали отримати звання домашньої вчительки або наставниці.

Узагальнення історичних та архівних першоджерел показало, що тематика навчальних предметів та рівень практичної підготовки в педагогічному класі дозволяли отримувати ґрунтовні знання теоретико-прикладного характеру та сприяли розвитку особистісних здібностей учениць.

Застосування регіонального підходу, що передбачав порівняння та систематизацію матеріалів архівів жіночих гімназій, які знаходились на території Курської, Полтавської, Харківської та Чернігівської губерній, дозволило конкретизувати організаційно-методичні засади освітнього процесу, встановити основні форми та методи викладання, серед яких теоретики досліджуваного періоду виокремлювали попередню демонстрацію певного предмету або дії (деїктична форма), поступову підказку словесного матеріалу для закріплення в пам'яті (мнемонічна форма), логічний виклад уроку (акроаматична форма), постановку запитань (еротематична форма). Показано, що в гімназіях регіону активно застосовувались такі форми навчальної роботи, як бесіда, навчальна екскурсія (історичного, географічного, природничого або художнього напрямку) та лабораторні заняття; важливе значення мали самостійна та позанавчальна робота.

Констатовано, що виконання ученицями самостійної роботи дозволяло реалізувати індивідуальний підхід у навчанні, диференціацію навчальних завдань, сприяло міцності опанування знань, розвитку пізнавальної активності учениць. Основною формою контролю засвоєння знань ученицями гімназій були іспити

(усні та письмові), визначення переліку та дат складання яких було централізованим, що підтверджено матеріалами регіональних архівів.

Аргументовано, що введення українознавчих дисциплін з однаковими програмами для жіночих та чоловічих середніх закладів, сприяло розвитку національного виховання гімназисток на Північному Сході України в 1917–1920 рр. Українські гімназії відкрились у Богодухові, Борисівці, Вільшані, Верхній Сироватці, Котельві, Мерефі, Ніжині, Сумах, Харкові. Українознавчі дисципліни викладались у Роменській та Ніжинській (П. Кушакевич) жіночих гімназіях. Відомими провідниками національної освітньої ідеї, які працювали в регіоні, були Г. Ващенко, Н. Линтварьова, М. Плевако, І. Попов, О. Синівській, Г. Хоткевич та ін. Здобутком місцевих громад стало створення українознавчих курсів для педагогів, ініційованих місцевими земствами або просвітами. Серед українських підручників, що пропонувалися до навчання, були читанки, граматики, атласи, підручники з історії, географії (землепис), арифметики, фізики.

Таким чином, з'ясування змістових та організаційно-методичних засад жіночої гімназійної освіти Північного Сходу України продемонструвало динаміку її розвитку, дозволило визначити особливості навчально-виховного процесу. Позитивною тенденцією стало поглиблення вивчення мов, дисциплін природничо-математичного, історико-географічного циклів та фізичного розвитку учениць. Недоліками – неможливість навчатись рідною мовою, відсутність в бібліотеках творів українських авторів, здебільшого авторитарний стиль спілкування педагогів з учнями та формалізм у викладанні.

Результати дослідження, отримані у процесі вирішення поставлених завдань, дали змогу сформулювати такі **висновки**:

1. Виявлено, що проблема розвитку жіночої гімназійної освіти Північного Сходу України в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття не була предметом цілісного історико-педагогічного дослідження. Встановлено, що на сучасному етапі при наявності значного фактологічного матеріалу, з'явилася можливість аналізувати історико-педагогічні процеси досліджуваної проблеми із застосуванням як історичного, так регіонального, персонологічного та гендерного підходів.

Здійснено періодизацію розвитку історіографічної бази дослідження. Виокремлено та схарактеризовано такі періоди: 1) дорадянський період (із середини ХІХ ст. до 1922 р.) характеризувався появою наукового інтересу до проблем розвитку жіночої освіти, намаганням аналізу та систематизації наявного розрізненого фактичного матеріалу; 2) радянський період (з 1922 р. до 1991 р.) відзначився невеликою кількістю робіт з означеної проблеми, в яких питання жіночої освіти досліджувались опосередковано з ідеологічним забарвленням; 3) сучасний період (з 1991 р. до сьогодні) ознаменувався підвищенням наукового інтересу до проблем жіночої освіти; жіноча гімназійна освіта стала предметом наукового пошуку в дослідженнях історико-педагогічного характеру; застосування нових методологічних підходів (регіонального, персонологічного, гендерного) відкрило можливості для проведення об'єктивного, збагаченого значною кількістю фактичного матеріалу, дослідження.

Визначено групи джерел досліджуваної проблеми: 1) матеріали архівних фондів; 2) опубліковані джерела нормативно-правового характеру з питань розвитку жіночої гімназійної освіти Північного Сходу України в другій половині XIX – на початку XX століття; 3) періодичні видання; 4) наукові джерела; 5) твори мемуарної, художньої літератури.

2. Обґрунтовано доцільність застосування історичного, регіонального, персонологічного та гендерного підходів до дослідження проблем розвитку жіночої гімназійної освіти Північного Сходу України в досліджуваний період.

Показано, що використання історичного підходу уможливило здійснення аналізу подій та процесів, які впливали на розвиток жіночої гімназійної освіти другої половини XIX – початку XX століття; надання оцінки історичним фактам та подіям, які відіграли вагомий роль у розбудові жіночої гімназійної освіти у країні в цілому (громадсько-педагогічний рух, освітня політика держави). Регіональний підхід дозволив конкретизувати специфічні особливості розвитку жіночої гімназійної освіти Північного Сходу України, серед яких провідними вважаємо такі: економічний розвиток регіону, громадська ініціатива (активізм місцевих громад щодо отримання освіти дітьми, які мали до неї дуже обмежений доступ через недостатню кількість існуючих інститутів благородних дівичь для дворянок, сільських шкіл для селянок, практичну відсутність жіночих навчальних закладів для інших вільних станів) і приватна ініціатива (просвітницька та організаційна діяльність представниць місцевих жіночих громад, які засновували жіночі клуби, бібліотеки, читальні, проводили літературні вечори, працювали в недільних школах та товариствах поширення грамоти, «просвітах», створювали приватні жіночі гімназії та прогімназії); благодійництво і меценатство (доброчинна діяльність підприємців, які жертвували великі суми на утримання закладів жіночої освіти, створювали стипендіальні фонди, дарували приміщення, ділянки під будівництво шкіл тощо). Застосування персонологічного підходу уможливило з'ясування впливу на розвиток досліджуваного історико-педагогічного феномену окремих репрезентативних осіб, таких, як Х. Алчевська, А. та Н. Линтварьови, С. Русова, О. Єфименко, Н. Кропивницька та ін.; а також родин підприємців Алчевських, Терещенків, Харитоненків та ін. Використання гендерного підходу стало методологічною підставою для констатації, що жіноча гімназійна освіта як соціальний інститут віддзеркалювала наявні в тогочасному суспільстві моделі жіночої поведінки згідно з тими гендерними ролями, які були прийнятними на Північному Сході України у досліджуваний історичний проміжок часу; для твердження, що гендерні стереотипи позначилися на меті та змісті навчально-виховного процесу жіночої гімназійної освіти.

3. Визначено чинники розвитку жіночої гімназійної освіти загальнодержавного та регіонального рівнів, виокремлено етапи розвитку досліджуваного історико-педагогічного феномену на Північному Сході України: 1) протогімназійний (1855–1869 рр.) – позначився появою навчальних закладів для жінок – жіночих училищ, діяльність яких уперше регулювалась на

законодавчому рівні (на відміну від приватних інститутів благородних дівичь); на особливості їх функціонування впливали громади міст (земства, міські управи тощо); 2) реорганізації та педагогізації навчально-виховного процесу (1870–1883 рр.) – ознаменувався запровадженням безстанового характеру середньої освіти, тенденцією наближення організаційно-змістових засад діяльності жіночих навчальних закладів до чоловічих шляхом реорганізації наявних жіночих училищ в гімназії та прогімназії, подовження терміну навчання та надання можливості отримання гімназистками педагогічної професії; 3) контрреформаторський (1884–1904 рр.) – відзначився спробою згортання якісних реформ у досліджуваній галузі та водночас продовженням розширення мережі жіночих гімназійних закладів у досліджуваному регіоні й збільшенням у них учнівського контингенту; 4) демократизації та диверсифікації жіночої гімназійної освіти (1905–1920 рр.) – характеризувався розширенням у регіоні мережі приватних жіночих гімназій та прогімназій, піднесенням громадсько-педагогічного руху, появою змішаних навчальних закладів та гімназій для дорослих. Важливою ознакою періоду стала українізація шкіл регіону, поява українських гімназій.

4. Схарактеризовано змістові засади навчально-виховного процесу в жіночих гімназіях Північного Сходу України другої половини ХІХ – початку ХХ століття. Доведено, що пріоритетна увага у діяльності закладів жіночої гімназійної освіти приділялась теоретичній та практичній; світській та релігійній; гуманітарній та природничо-математичній складовим. Суттєвого значення набула позакласна виховна робота у жіночих гімназіях.

З'ясовано, що в 1917–1920 рр. зміст навчально-виховного процесу жіночих гімназій Північного Сходу України збагатився українознавчими предметами: українська мова та література, історія України та географія України. Доведено, що попри певні труднощі українізації середньої школи (нестача методичного забезпечення, часом небажання самих учителів та адміністрації «українізуватись»), процес мав позитивну динаміку.

Виявлено, що специфічною особливістю жіночої гімназійної освіти досліджуваного періоду була професійно-педагогічна підготовка, яка здійснювалась протягом одного року (в деяких гімназіях – двох). Після закінчення педагогічного класу гімназистки отримували звання домашніх наставниць та домашніх учительок. Схарактеризовано навчальні програми педагогічних класів жіночих гімназій досліджуваного регіону.

5. Окреслено організаційно-методичні засади діяльності жіночих гімназій Північного Сходу України у досліджуваний період. Установлено, що ефективність навчально-виховного процесу забезпечувалась науково обґрунтованими навчальними програмами, підручниками, наочними посібниками, науково-педагогічними виданнями, художньою літературою тощо. Доведено регулярне поповнення бібліотек жіночих гімназій регіону науково-методичними та наочними матеріалами.

Виявлено зацікавленість громад та педагогічних колективів у створенні комфортних умов навчання (зручні приміщення, зони для відпочинку,

турбота про чистоту класів), організації музично-літературних вечорів, екскурсій, дотриманні режиму роботи навчальних закладів, що сприяло всебічному розвитку учениць. На прикладах українізації жіночих гімназій регіону показано цілеспрямовані зусилля громади щодо перебудови освітньої та виховної діяльності закладів освіти на національних засадах.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми. До перспективних напрямів подальших наукових розвідок відносимо компаративний аналіз розвитку жіночих гімназій різних регіонів України, подальший пошук імен маловідомих педагогів регіону, чия діяльність впливала на розвиток жіночої гімназійної освіти Північного Сходу України.

Основні наукові результати дослідження висвітлено в таких працях автора

1. Ключко, О. М. (2015). Теоретико-методологічні аспекти дослідження проблеми становлення та розвитку жіночої освіти в Україні середини XIX – початку XX століття. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 7, 415–424.

2. Ключко, О. М. (2016). Етапи становлення та розвитку жіночої гімназійної освіти на Північному Сході України (друга половина XIX – початок XX століття). *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*, 26 (36), 54–59.

3. Ключко, О. М. (2016). Жіночий рух як чинник становлення та розвитку жіночої освіти Північного Сходу України другої половини XIX – початку XX століття. *Педагогічні науки*, LXXII, 1, 17–22.

4. Ключко, О. М. (2017). Становлення та розвиток жіночої гімназійної освіти на Сумщині (друга половина XIX – початок XX століття). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: педагогіка*, 1, 6–12.

5. Ключко, О. М. (2018). Організаційно-методичне забезпечення навчально-виховного процесу в жіночих гімназіях Північного Сходу України (друга половина XIX – початок XX століття). *Педагогічні науки*, LXXIX, 1, 30–35.

6. Ключко, О. М. (2017). Організаційно-змістові аспекти підготовки домашніх вчительок в жіночих гімназіях Північного Сходу України (друга половина XIX – початок XX століття). *Science and education a new dimension*, V (57), Issue: 129, 18–22.

7. Ключко, О. М. (2016). Участь суспільно-громадських діячок України в освітніх процесах: історичний ракурс проблеми. *Actual questions and problems of development of social sciences: International Scientific-Practical Conference, Kielce*: 164–167.

8. Ключко, О. М. (2015). Жіноча освіта середини XIX – початку XX століття на українських землях Російської імперії в історичних та історико-педагогічних дисертаційних дослідженнях. *Гендерна парадигма освітнього простору*, 2, 32–39.

9. Клочко, О. М. (2016). Досвід використання гендерної методології в дослідженні змісту жіночої гімназійної освіти на північно-східних українських землях другої половини XIX – початку XX ст. *Гендерна парадигма освітнього простору*, 3–4, 46–53.

10. Клочко, О. М. (2015). Деякі аспекти становлення та розвитку жіночої освіти України в середині XIX – початку XX століття. *Актуальні проблеми сучасної науки*, 45–49.

11. Клочко, О. М. (2017). Економічне зростання Північного Сходу України як чинник розвитку жіночої гімназійної освіти (друга половина XIX – початок XX ст.). *Освітні інновації філософія, психологія, педагогіка*, 2, 181–185.

12. Клочко, О. М. (2015). Правове становище жінки в українській родині середини XIX – початку XX століття на теренах Російської імперії. *Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*, Суми, 238–241.

13. Клочко, О. М. (2016). Становлення та розвиток жіночої гімназійної освіти на Сумщині (друга половина XIX – початок XX століття). *Развитие науки в XXI веке: материалы XII Международной заочной научно-практической конференции*, 4, Харків, 39–44.

14. Клочко, О. М. (2016). Жіноча гімназія як інноваційний навчальний заклад дореволюційної освітньої системи Російської імперії. *Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний та національний виміри змін, матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції*, 1, Суми, 144–147.

15. Клочко, О. М. (2016). Український жіночий рух та його вплив на реформування жіночої освіти в Україні (друга половина XIX – поч. XX ст.). *Педагогіка і психологія: напрямки та тенденції розвитку в Україні та світі: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*, Одеса, 75–78.

16. Клочко, О. М. (2017). Материнське та сімейне призначення як основа навчально-виховного процесу в жіночих гімназіях другої половини XIX ст. (на прикладі північно-східних українських земель Російської імперії). *Проблеми національно-патріотичного виховання: історичний та психолого-педагогічний аспекти: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*, Тернопіль, 129–132.

17. Клочко, О. М. (2017). Жіноча освіта в громадсько-педагогічній думці другої половини XIX – початку XX століття. *Соціально-економічні та гуманітарні аспекти світових інноваційних трансформацій: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції*, Київ, Суми, 114–117.

18. Клочко, О. М. (2017). До питання українізації шкільної освіти в 1917–1919 рр.: досвід Роменської жіночої гімназії. *Слобожанщина в 1917–1921 рр.: вимір революції: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції*, Суми, 46–50.

Клочко О. М. Розвиток жіночої гімназійної освіти Північного Сходу України в другій половині XIX – на початку XX століття. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття ученого ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка. – Суми, 2018.

У дисертації з'ясовано особливості розвитку жіночої гімназійної освіти Північного Сходу України в другій половині XIX – на початку XX століття як історико-педагогічного феномену. Виявлено стан наукового розроблення проблеми та класифіковано джерельну базу дослідження. Обґрунтовано доцільність застосування історичного, регіонального, персонологічного та гендерного підходів до дослідження проблеми розвитку жіночої гімназійної освіти Північного Сходу України. Виокремлено етапи розвитку жіночої гімназійної освіти у досліджуваний період як історико-педагогічного феномену. Схарактеризовано змістові засади навчально-виховного процесу в жіночих гімназіях Північного Сходу України другої половини XIX – початку XX століття. Окреслено організаційно-методичні засади діяльності жіночих гімназій Північного Сходу України у досліджуваний період.

Ключові слова: жіноча гімназійна освіта другої половини XIX – початку XX століття, Північний Схід України, розвиток, чинники, етапи, змістові та організаційно-методичні засади, професійно-педагогічна підготовка.

Ключко О. Н. Развитие женского гимназического образования Северо-Востока Украины во второй половине XIX – начале XX века. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Сумской государственной педагогической университет имени А. С. Макаренка. – Сумы, 2018.

В диссертации установлены особенности развития женского гимназического образования Северо-Востока Украины во второй половине XIX – начале XX века как историко-педагогического феномена. Определено состояние научной разработки проблемы и классифицирована источниковая база исследования. Обосновано целесообразность применения исторического, регионального, персонологического и гендерного подходов к исследованию проблемы развития женского гимназического образования Северо-Востока Украины. Выделено этапы развития женского гимназического образования в исследуемый период как историко-педагогического феномена. Охарактеризованы содержательные основы учебно-воспитательного процесса в женских гимназиях Северо-Востока Украины второй половины XIX – начале XX века. Выявлены организационно-методические основы деятельности женских гимназий Северо-Востока Украины в исследуемый период.

Ключевые слова: женское гимназическое образование второй половины XIX – начала XX века, Северо-Восток Украины, развитие, факторы, этапы, содержательные и организационно-методические основы, профессионально-педагогическая подготовка.

Klochko O. M. Development of women's gymnasium education of the North-East of Ukraine in the second half of the XIX – at the beginning of the XX century. – On the rights of manuscript.

Thesis for Candidate of Pedagogical Sciences degree in specialty 13.00.01 – General Pedagogics and History of Pedagogics. – Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko. – Sumy, 2018.

In the thesis the peculiarities of women's gymnasium education development in the North-East of Ukraine in the second half of the XIX – at the beginning of the XX century as historical-pedagogical phenomenon are studied.

It has been found out that the problem of women's gymnasium education development in the North-East of Ukraine in the second half of the XIX – at the beginning of the XX century was not the subject of a holistic historical-pedagogical research. It has been established that at the present stage, the available significant factual material has made it possible to analyze the historical-pedagogical processes of the problem under study, using both historical, regional, personological and gender approaches. The periodization of development of the historiographic base of the study is carried out. The following periods are singled out and characterized: 1) pre-Soviet period (from the middle of the XIX to 1922); 2) Soviet period (from 1922 to 1991); 3) modern period (from 1991 to present).

The groups of sources of the investigated problem are outlined: 1) materials of archival funds; 2) published sources of normative-legal character on the issues of women's gymnasium education development in the North East of Ukraine in the second half of the XIX – at the beginning of the XX century; 3) periodicals; 4) scientific sources; 5) memoirs, fiction.

The factors of women's gymnasium education development of the general-state and regional levels are determined, the stages of development of the studied historical-pedagogical phenomenon are distinguished: 1) protogymnasium (1855–1869); 2) reorganization and pedagogization of the educational process (1870–1883); 3) counter-reform (1884–1904); 4) democratization and diversification of women's gymnasium education (1905–1920).

The content of the educational process in women's gymnasia in the North-East of Ukraine in the second half of the XIX – at the beginning of the XX century is characterized. It has been proved that priority attention in the activity of institutions of women's gymnasium education was given to theoretical and practical; secular and religious; humanitarian, natural science and mathematical components. Extracurricular activities in women's gymnasia gained significant importance.

It has been found out that in 1917–1920 the content of the educational process of women's gymnasia of the North-East of Ukraine was enriched with Ukrainian-language subjects: Ukrainian language and literature, history of Ukraine and geography of Ukraine.

Key words: women's gymnasium education of the second half of the XIX –the beginning of the XX century, North-East of Ukraine, development, factors, stages, content and organizational-methodological foundations, professional pedagogical training.

Підписано до друку 16.10.2018 р. Формат 60X90/16. Гарн. News Times.
Друк ризогр. Папір офсет. Умовн. друк. арк. 0,9.
Тираж 100 прим.

Надруковано в редакційно-видавничому відділі
СумДПУ імені А. С. Макаренка

40002, м. Суми, вул. Роменська, 87.